

ERGEN BİREYLERİN EMPATİ VE SALDIRGANLIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Leyla Ulus*
Elif Yalçıntaş Sezgin**

ÖZ

Ergenlik, boy, ağırlık, vücut oranları ve hormonlar gibi bireysel, sosyal ve bağlamsal geçişlerle birlikte fizyolojik ve psikolojik değişikliklerle karakterize bir geçiş dönemidir. Bazı araştırmalar bireylerin ergenliğe doğru ilerledikçe daha empatik, sempatik ve yardım edici davranışlar sergilendiğini göstermekteyken bazıları da bu davranışlarda durma hatta azalma olduğunu iddia etmişlerdir. Bu çalışmada Bursa'da Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda ve Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören 12-21 yaş grubu ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlıkları ile bilişsel ve duyuşsal empati düzeyleri incelenmiştir. Böylece ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık düzeylerinin onların bilişsel ve duyuşsal empatileriyle olan ilişkileri onların yaş, cinsiyet, anne-babalarının eğitim durumu gibi demografik özellikleriyle yordamak amaçlanmıştır. Ergenlerin reaktif-proaktif saldırganlık düzeylerini belirlemek için Raine ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği kullanılmıştır. Ergen bireylerin empati düzeyleri Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından geliştirilen Temel Empati Ölçeği (BES) ile belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması aşamasında, Korelasyon Analizi ve t-Testi kullanılmış, 0,01 ve 0,05 anlamlılık düzeyi aranmıştır. Araştırma sonucunda ergenlerin hem empati hem de saldırganlık düzeyleri cinsiyet, yaş, anne-baba eğitim düzeyi ile birlikte yordanmıştır. Ergenlik sürecinde saldırganlık ve empati arasında ilişki irdelenmiştir demografik saldırganlık ölçeği ile empati ölçeği arasında yaş, cinsiyet anne baba eğitim durumunun istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkarmadığı bulunmuştur ($p>0,05$). Ayrıca araştırma sonucunda Duyuşsal empati alt boyut ölçek puanları ile reaktif alt boyut ölçek puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Eğitimci ve araştırmacılara ergenlik döneminde saldırganlıkları ilgili yapılacak çalışmalarla ilgili öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel-duyuşsal empati, proaktif- reaktif saldırganlık

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE EMPATHY AND AGGRESSION LEVELS OF ADOLESCENTS

ABSTRACT

Adolescence is a transitional period characterised by individual, social and contextual transitions such as in height, weight, body proportions and hormones, as well as by physiological and psychological changes. Although some researchers reveal that individuals display more empathic, sympathetic and helpful behaviours as they advance towards adolescence, others claim that there is a reduction or even a cessation in these behaviours. In this study, reactive and proactive aggression levels, and cognitive and affective empathy levels in adolescents aged 12-21 studying at schools and vocational schools attached to the National Education Ministry in Bursa were examined. The aim thereby was to predict the relationships between the adolescents' reactive and proactive aggression levels and their cognitive and affective empathy levels by means of demographic characteristics such as their age, gender and parents' educational levels. To determine the adolescents' reactive-proactive aggression levels, the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (PRQ) developed by Raine et al. (2006) was used. The adolescent individuals' empathy levels were determined with the Basic Empathy Scale (BES) developed by Jolliffe and Farrington (2006). At the analysis and interpretation stage of the data obtained in the study, correlation analysis and t-test were used, and 0.01 and 0.05 significance levels were set. As a result of the study, both the empathy and the aggression levels of the adolescents were predicted together with age, gender and parental educational levels. The relationship between aggression and empathy during adolescence was examined, and it was found that age, gender and parental educational level did not reveal a statistically significant relationship between the demographic aggression scale and the empathy scale ($p>0.05$). However, following the research, a positive, significant relationship was revealed between scale scores in the affective empathy subdimension and scale scores in the reactive aggression subdimension ($p<0.05$). Recommendations were made for educators and researchers with regard to future studies to be conducted on the subject of aggression in the adolescence period.

Key Words: Cognitive-affective empathy, proactive- reactive aggression

*Dr.Öğrt.Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, İstanbul.

leylaulus@istanbul.edu.tr.

**Öğrt. Gör. Dr. Uludağ Üniversitesi, İnegöl Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Bölümü, Bursa. elifyalcintas@uludag.edu.tr.

GİRİŞ

Ergenlik, geleneksel olarak, boy, ağırlık, vücut oranları ve hormonlar gibi bireysel, sosyal ve bağlamsal geçişlerle birlikte fiziksel ve fizyolojik değişiklikleri içeren bir geçiş dönemidir (Blakemore ve Mills, 2014; Zarrett ve Eccles, 2006). Bu değişikliklerin ergen bireyin empati gelişiminde önemli etkileri bulunmaktadır. Ergenler duygu durumlarını düzenlemeye, yeniden yapılandırmaya ve duygusal durumlarda iç dengelerini bulmak için çaba gösterebilirler de fizyolojik durumlarındaki hızlı değişiklikler ve güçlü duygusal gerilimler nedeniyle, sağlıklı bilişsel değerlendirme, duygu ve davranışlarını denetleme konusunda güçlük çekmektedirler. Ayrıca ergenlerin, sorun çözme, çatışma çözme, iletişim, öfke yönetimi gibi yaşam becerilerinde de yetersizlikler yaşandığı bilinmektedir (Yalçıntaş Sezgin, Ulus, 2018). Ahlaki düşüncedeki değişiklikler, empati gelişimine göre de önemlidir. Ergenler giderek daha sosyal ve sorumlu davranışları teşvik eden içselleştirilmiş soyut ahlaki ve sosyal ilkeleri geliştirirler ve gönüllü faaliyetlerle başkalarına yardım etme eğilimleri artar (Hoffman, 2000). Ancak bazı araştırmalar bireylerin ergenliğe doğru ilerledikçe daha empatik, sempatik ve yardım edici davranışlar sergilediklerini göstermekteyken (Mestre ve ark., 2009; Leiberg, Klimecki, ve Singer, 2011) bazı araştırmalar da bu davranışlarda durma hatta azalma olduğunu (Van der Graaff ve ark., 2014) iddia etmişlerdir. Empati pek çok olumsuz davranışın sergilenmesinde önleyici bir olgu olarak düşünülür. Saldırganlık da olumsuz davranışlardan biridir. Çocuklarda ve ergenlerde saldırganlık yaygın bir sosyal sorun olarak kabul edilmektedir (Devine ve ark. 2004). Saldırgan çocuklarla ilgili yeni tanımlamalar empatik perspektif alma ve başkalarına karşı uygun olmayan duygusal tepkiler ile ilgili sorunlara atıfta bulunmaktadır (Webster-Stratton ve Spitzer, 1996). Sosyal beceri müdahaleleri empatiyi artırarak saldırganlığı azaltmak için doğrudan empatik davranışları geliştirmeye çalışmaktadır, ancak bu tür müdahalelerin saldırgan davranış üzerindeki etkisi halen tartışılmaktadır. Bu tartışmalar saldırganlık ile psikolojik özellikler arasındaki ilişkinin daha yakından incelenmesini teşvik etmektedir (Kavale, Forness ve Walker, 1999; Goldstein, Glick ve Gibbs, 1998). Bu araştırmada amacımız, saldırganlık ve empati ilişkisini araştıran literatürü gözden geçirmek ve reaktif ve proaktif saldırganlık ile bilişsel ve duygusal empatinin ergenlik dönemindeki ilişkisini yordamaktır. Özellikle bu yaş grubunun seçilmesinin nedeni, Jolliffe ve Farrington (2004)'in yaptığı meta analiz, genç insanlarda düşük empati ile suç işleme arasında yetişkinlere kıyasla daha güçlü ilişkiler olduğunu göstermesidir. Bu gerçek ve bunun yanı sıra ergenlik döneminin suç işlemenin en üst düzeyde yaygın ve sık meydana gelen bir dönem olduğunu gösteren diğer çalışmalar (Loeber ve ark., 2003), bu zaman diliminde empati eksikliğinin hayati bir önem taşıdığı ortaya koymaktadır.

1. Empati

Empati; empatik beceri ve empatik eğilim olmak üzere iki boyutta ele alınabilir. Empatik beceri daha çok diğer kişinin duygusunun anlaşıldığını ve hissedildiğinin karşındaki kişiye aktarılması, hissettirilmesi ile ilgilidir. Empatik eğilim, bireyin başkalarının yaşantılarını ve duygularını anlama ve hissetme potansiyelidir (Ulus, 2015;19). Empatik eğilim, bilişsel empati ve duygusal empati olmak üzere iki boyutta ele alınabilir. Empatinin bileşenleri konusundaki görüşler farklılık göstermektedir. Günümüzde en yaygın kabul gören görüş ise empatinin hem bilişsel hem duygusal öğelerden oluştuğudur. Araştırmada kullanılan ölçekte empati “Bilişsel Empati” ve “Duyuşsal Empati” olmak üzere iki boyutta değerlendirilmektedir. Bu boyutlardan bilişsel empati; bir kişinin diğer kişinin hislerini deneyimlemeksizin, onun hislerini tanıyabilme kişinin düşüncelerini, ihtiyaçlarını, duygularını anlamaktan oluşan bilişsel bir süreçtir (Guttman ve Laporte, 2000, s.347). Duyuşsal empati ise; diğer kişinin yaşadığı duyguyu hissedebilme ve diğerinin duygusal durumuna en uygun tepkiyi verebilme olarak tanımlanmaktadır (deKemp, Overbeek, de Wied, Engels ve Scholte, 2007, s.5). Bir süre duyuşsal ve bilişsel empatinin ayrılabilir süreçler oldukları düşünülmüşse de her ikisi de karşındaki duygularına verilen tepkileri içerir. Araştırmacıların çoğu, (Hoffman, 1987; Marshall, Hudson, Jones ve Fernandez, 1995; Strayer, 1987) duyuşsal empatinin bilişsel empatiye yol açtığını düşünmektedirler.

2. Saldırganlık

En yaygın olarak Berkowitz (1988) tarafından kullanılan saldırganlık tanımı kasıtlı olarak zarar vermeyi amaçlayan davranıştır. Freedman, Sears ve Carlsmith (1993) saldırganlığın en yakın tanımının başkalarını inciten veya incitebilecek her türlü davranış olduğunu, ancak eylemde bulunan kişinin niyeti de dikkate alındığında bu kavramın “başkalarını incitmeyi amaçlayan her türlü davranış” olarak tanımlanabileceğini belirtmektedirler.

Saldırganlıkta akla fiziksel olarak verilen zarar gelse de aşağılayıcı olmak ve kötü niyetli davranmak gibi diğer zarar şekilleri ve ilişkisel zararlar da aynı derecede önemlidir. Son yıllarda saldırganlık konusunda yapılan çalışmalar saldırganlığı reaktif ve proaktif olmak üzere iki alt tipe ayırarak incelemektedir. Proaktif saldırganlık, az ya da hiç açık provokasyon olmadan ortaya çıkan agresif aktivitedir. Proaktif saldırganlık, fiziksel şiddetin ötesinde bir hedefe ulaşmak için tasarlanmış, hedefe yönelik davranışlardır. Öte yandan reaktif veya düşmanca saldırganlık, provokasyona tepki olarak (örneğin misilleme) gerçekleştirilir. Reaktif saldırganlık, öfke ya da hayal kırıklığı gibi olumsuz duygudurum hallerinde ya da provokasyona tepki olarak hareket eden eylemleri ifade eder (Miller ve Lynam, 2006). Berkowitz (1988) bu tür saldırganlığın, hedefe ulaşmanın önündeki bir engelin saldırganlığa yol açabilecek hayal kırıklığına yol açtığı öne süren engellenme saldırganlığı modeli ile açıklandığını ileri sürmüştür. Alternatif olarak, bir sosyal öğrenme modelinde anlaşılan proaktif saldırganlık, belirli bir hedefe ulaşma arzusuyla harekete geçen eylemleri ifade eder. Reaktif saldırganlık ve proaktif saldırganlığın; öfke, motivasyon, önyargı, planlama ve dürtüsellik gibi davranışlarla da ilişkili olduğu düşünülmektedir (Bushman ve Anderson, 2001).

Proaktif saldırganlık, araçsal amaçlar için başkalarını etkilemeyi veya bunlardan yararlanmayı amaçlayan kasıtlı saldırgan davranış olarak tanımlanırken, reaktif saldırganlık, provokasyona veya algılanan tehditlere bir cevap olarak karakterize edilir (Dodge ve Crick 1990 ; Raine ve ark. 2006). Dahası, proaktif saldırganlık, duyguları düzenleyememeyi içeren provokasyona karşı savunmacı bir tepki olarak, saldırganlığın ve tepkisel saldırganlığın araçsal bir biçimi olarak görülmüştür. Proaktif saldırganlığa genellikle memnuniyet veya keyif eşlik ederken, reaktif saldırganlığın öfkenin eşlik etmesi daha olasıdır.

3. Empati ve saldırganlık ilişkisi

Empati ve saldırganlık ilişkisinin altında yatan iki mekanizma bulunmaktadır. Bunlar; empatik taklit ve empatik kaygıdır (Davis, 1994; Hoffman, 2000). Empatik taklitlerde, potansiyel saldırgan, üzüntü, korku ya da hedefin başka bir sıkıntı ifadesini gözlemler ve doğrudan ve otomatik olarak bu duyguyu paylaşmaya, kendini sıkıntıya sokmaya ve daha az agresif olmalarına yol açar. Empatik endişe içinde, potansiyel saldırgan bilinçli olarak hedefin perspektifini alır, durumu hedefin perspektifinden hayal eder ve hedefin hedefleri ve isteklerine sempati verir, saldırganlığı önler. Bu süreçler makul ve sezgisel olarak açıktır, ancak Davis'in (1994) belirttiği gibi, her ikisiyle de kuramsal sorunlar vardır. Birincisi, özellikle de çocuklukta, diğerlerinde sıkıntıya neden olan saldırganlık, hedefte sıkıntı ifadelerinin görülmesi bir hedef başarısı işareti saldırganın ödüllendirilmesi olabilir. Ek olarak, olumsuz etki genellikle saldırganlıkla ilişkilidir (Anderson ve Bushman, 2002), en azından belirli durumlarda empatik taklitin, saldırganlığı arttıkça, olumsuz bir şekilde taklit edebileceğini düşündürmektedir. Empati ve saldırganlığın, çocukların sosyal davranışları, öfkelerini ifade ediş biçimleri ve sosyal ilişkileri için önemli sonuçları olduğu düşünülmektedir. Bu komplikasyonlar, empati ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi daha karmaşık ve daha az belirgin hale getirmektedir. Kısacası, bu zorluklar ayrıca literatürün gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Araştırmacılar son yıllarda ergen bireylerin empatik eğilimlerinin saldırganlık davranışını azalttığı yönünde kanıtlar sunmaktadır (Williams, 2016; van Hazebroek, Olthof ve Goossens, 2017; Siyez ve Baran, 2017). ABD'de yapılan araştırmalar, bireysel, bilişsel, davranışsal, sosyal, duygusal ve biyolojik bağıntılar açısından reaktif ve proaktif saldırganlık arasında anlamlı farklılıklar olduğunu öne sürmüştür. Örneğin, reaktif saldırganlığın depresyonla (Dodge ve ark. 1997), anksiyete ile (Marsee ve ark. 2008) ve öfkeyle (McAuliffe

ve ark. 2007) pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur., proaktif saldırganlığın empati ile negatif ilişkili olduğu gösterilmiştir (Frick ve ark. 2003 ; Katsuma ve Yamasaki, 2008). Dahası, Fung, Raine ve Gao, (2009), genç erkeklerde değil, genç kadınlarda proaktif saldırganlığın arttığını, ancak bu genç erkeklerin ve kadınların yaş arttıkça reaktif saldırganlıkta farklılık göstermediğini keşfetmişlerdir. Ayrıca bir meta-analize dayanarak, Card ve Little (2006), proaktif saldırganlığın daha düşük mağdurlaşma düzeyleri ve daha az içselleştirme problemleri ile ilişkili olduğunu, reaktif saldırganlığın içselleştirici davranış ve akran reddetmesi ile ilişkili olduğunu keşfetmiştir. Öte yandan yakın tarihli bir başka araştırmada proaktif ve reaktif saldırganlığın ergenlik döneminde duygusal ya da bilişsel empatide farklılık göstermediği bulunmuştur (Fung Gerstein, Chan ve Engebretson, 2015).

YÖNTEM

1.Çalışma Grubu

Bursa ilinde ergenlik dönemine ait 12-21 yaş gruplarında yapılacak bu çalışma için örneklem hacmi, 0,045 duyarlılık, %95 güvenirlilikte aşağıdaki örnekleme formülü aracılığı ile bulunmuştur. Böylece kısıtlar çerçevesinde minimum örnek hacmi en az 472 olarak hesaplanmıştır. %2 oranında cevapsızlık olması ihtimaline karşılık olarak artış yaparak örnek hacmi 482 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçtan hareketle Araştırmanın çalışma grubunu, Bursa ili ve merkez ilçelerinde bulunan, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaokul ve liselerde ve Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 482 birey dahil edilmiştir.

2.Veri Toplama Araçları

Ergen Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan form ergenlerin demografik bilgilerine yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Temel Empati Ölçeği

Ergen bireylerin empati düzeyleri ise Türkiye'de geçerlik güvenirliği yapılmış (Topcu, Baker, ve Çapa-Aydın, 2010; Ulus, 2015) Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından geliştirilen Temel Empati Ölçeği ile belirlenmiştir. Temel Empati Ölçeği Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından dört temel duygu (korku, üzüntü, öfke, mutluluk) çerçevesinde empati seviyesini ölçmek için geliştirilmiştir. İlk olarak, Likert tipi beşli derecelendirmeli (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3=Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) 40 madde geliştirilmiş ve 363 ergene (194 erkek, 169 kız) uygulanmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 14.8 (SS= 0.48) olarak bulunmuştur. Jolliffe ve Farrington (2006) yaptıkları açıklayıcı faktör analizi sonucunda iki faktörlü (duygusal ve bilişsel empati) bir yapı elde etmiş ve 20 maddeyi uygun olmadığı için elemişlerdir. Yeni bir grup katılımcıya 20 maddelik yeni ölçek uygulanmış ve doğrulayıcı faktör analizi ile iki faktörlü yapı desteklenmiştir (uyum iyiliği indeksi=.89, standartlaştırılmış uyum iyiliği indeksi=.86, yaklaşık hataların ortalama karekökü=.06). Ayrıca, ölçeğin uyum geçerliğine dair yeterli kanıt sağlanmıştır. Son olarak, güvenirlik katsayısı duygusal boyut için .85, bilişsel boyut için .79 olarak rapor edilmiştir. Albiero, Matricardi, Speltri, ve Toso (2009) Temel Empati Ölçeği'nin İtalyanca adaptasyonunu yapıp, geçerlik ve güvenirliğine ilişkin kanıtları incelemişlerdir. Yaptıkları doğrulayıcı faktör analizi ile orijinal iki faktörlü yapıyı İtalyan örnekleme için de doğrulayan Albiero ve ark. (2009), duygusal boyut için iç tutarlık katsayısını .86, bilişsel boyut için ise .74 olarak bulmuşlardır. Temel Empati Ölçeğinin geliştirilmiş, 9 maddesi bilişsel empatiyi ölçen, 11 maddesi duygusal empatiyi ölçen, Likert tipi beşli derecelendirmeli (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3=Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) 20 maddelik bir ölçektir. Bilişsel empati 3, 6, 9, 10, 12, 14, 16, 19 ve 20. maddeler ile, duygusal empati ise 1, 2, 4, 5, 7, 8, 11, 13,15, 17, 18. maddeler aracılığıyla ölçülmüştür. Bilişsel empati alt boyutu için ölçekten alınabilecek en

düşük puan 9, en yüksek puan 45'tir. Duygusal empati alt boyutu için ise ölçekten alınabilecek en düşük puan 11, en yüksek puan 55'tir.

Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği:

Ergenlerin reaktif-proaktif saldırganlık düzeylerini belirlemek için Raine ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen Türkiye geçerlik güvenirliği yapılmış (Aydın ve Akgül, 2014) Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 11'i reaktif, 12'si proaktif saldırganlık boyutunda olmak üzere toplam 23 maddeden oluşan ve 1-3 arası derecelendirilen Likert tipi bir araçtır. Ölçek bu çalışma kapsamında önce Türkçeye çevrilmiş daha sonra geçerlik ve güvenirliği incelenmiştir. Ölçeğin Türkçe geçerlilik güvenirlik çalışması Aydın ve Akgül (2014) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar orijinal çalışmada katılımcıların erkek ergenlerden oluştuğu dikkate alınarak ölçeğin faktör analizi kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı olmak üzere 'varimaks' eksen döndürme yöntemine göre temel bileşenler faktör analizi kullanmışlardır. Her iki cinsiyet için yapılan analizlerde de ölçeğin iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Kız öğrenciler için yapılan analizde bu iki faktörün toplam varyansın %43.40'ını açıkladığı bulunmuştur. İki faktöre birden yük veren 4 madde dışında birinci faktörün orijinal ölçekteki reaktif saldırganlık boyutunu oluşturan 7 madde (5, 1, 14, 3, 11, 13, 8) ile örtüştüğü görülmüştür. Sözü edilen bu faktör varyansın %29.14'ünü açıklamıştır. İkinci faktör ise bir madde hariç orijinal ölçekteki proaktif saldırganlık boyutundaki maddelerle örtüşmüştür (15, 6, 21, 10, 18, 9, 4, 2, 17, 12, 20). İkinci faktörün varyansın %14.25'ini açıkladığı görülmüştür. Erkekler için yapılan faktör analizinde iki faktörün toplam varyansın %40.10'unu açıkladığı bulunmuştur. Birinci faktörün 3 madde dışında orijinal ölçekte reaktif saldırganlık boyutunda yer alan 8 maddeden (5, 11, 1, 13, 3, 14, 22, 19) oluştuğu ve bu faktörün varyansın %21.89'unu açıkladığı belirlenmiştir. İkinci faktörün ise orijinal ölçeğin 3 maddesi dışında proaktif saldırganlık boyutunda yer alan 9 maddesiyle (6, 17, 4, 15, 10, 9, 21, 20, 18) aynı olduğu görülmüştür. Erkekler için proaktif saldırganlık faktörünün varyansın %18.21'ini açıkladığı bulunmuştur. Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği'nin güvenirlik düzeyini belirlemek amacıyla hesaplanan alt ölçeklerin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları ise şöyledir. Kızlar için reaktif ve proaktif saldırganlık alt boyutlarının Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .75 ve .85 olarak bulunmuştur. Erkekler için reaktif ve proaktif saldırganlık alt boyutlarının Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .75 ve .81 olarak hesaplanmıştır.

3.Uygulama

Araştırma Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsünden gerekli etik kurul izinleri alındıktan sonra Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğünden alınan yasal izinler de alındıktan sonra Bursa il merkezinde bulunan yedi farklı okul ile Bursa'da Uludağ Üniversitesine bağlı bir Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören 482 öğrenciden toplanmıştır.

4.Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler SPSS 21 paket programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin normallik testleri sonucunda parametrik olmayan testler tercih edilmiştir. İki gruplu karşılaştırmalarda Mann Whitney U testi, üç ve daha fazla gruplu çalışmalarda ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiye korelasyon analizi ile bakılmıştır. Anlamlılık seviyesi olarak 0,05 kullanılmış olup, $p < 0,05$ olması durumunda anlamlı farklılığın olduğu, $p > 0,05$ olması durumunda ise anlamlı farklılığın olmadığı belirtilmiştir.

BULGULAR**Tablo 1.** Empati Ölçeği ve Alt Boyutlarıyla Cinsiyet Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann Whitney U Testi Sonucu

		Cinsiyet					Mann Whitney U Testi			
		n	Mean	Media n	Max	Min	ss	Sıra Ort	z	p
Bilişsel Empati	Erkek	234	34,52	35	45	18	5,18	214,05		
	Kız	248	36,27	37	45	11	4,68	267,4	-4,213	0,001
	Toplam	482	35,42	36	45	11	5			
Duyuşsal Empati	Erkek	234	35,36	36	50	15	6,79	189,63		
	Kız	248	40,31	41	55	11	6,89	290,45	-7,951	0,001
	Toplam	482	37,91	39	55	11	7,27			
Toplam Empati Ölçeği	Erkek	234	69,88	70	92	40	9,59	191,77		
	Kız	248	76,58	77	96	22	9,9	288,42	-7,619	0,001
	Toplam	482	73,33	74	96	22	10,3			

Bilişsel empati alt boyut ölçeği ile cinsiyetler arasında istatistiksel olarak fark anlamlı bulunmaktadır ($p<0,05$). Erkeklerin bilişsel empati alt boyut ölçeği puanları, kızların bilişsel empati alt boyut ölçeği puanlarına göre anlamlı derecede düşüktür. Duyuşsal empati alt boyut ölçeği ile cinsiyetler arasındaki fark da aynı şekilde istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Erkeklerin duyuşsal empati alt boyut ölçeği puanları, kızların duyuşsal empati alt boyut ölçeği puanlarına göre anlamlı derecede düşüktür. Toplam empati ölçeği ile cinsiyetler arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Erkeklerin toplam empati ölçeği puanları, kızların toplam empati ölçeği puanlarına göre anlamlı derecede düşüktür. Literatürde yer alan araştırma bulguları incelendiği zaman, cinsiyet ile empatik eğilim arasındaki ilişkiye ait benzer sonuçların olduğu görülmektedir.

D'Ambrosio ve arkadaşları (2009), Fransa'da duyuşsal empatiyi ölçen Temel Empati Ölçeği (BES), kızların özellikle duygusal empatide erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek puan aldıkları, kız ve erkek çocukların duygusal empati puanlarının bilişsel empati puanlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca araştırmacılar bilişsel ve duygusal empati düzeyleri arasında anlamlı pozitif bir korelasyon olduğunu doğrulamıştır. Benzer bir şekilde Toussaint ve Webb (2005), empati ve bağışlama arasındaki ilişkide cinsiyet farklılıklarını araştırmış; empati açısından yaptığı cinsiyetler arası karşılaştırmada, bu çalışma bulgusunun da desteklediği gibi, kadınların empati kurma düzeylerini daha yüksek bulmuştur. Jolliffe ve Farrington'ın (2006) Fransız versiyonunu doğrulamak amacıyla yaptığı araştırmada ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada da kızların özellikle duygusal empatide erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek puan aldıkları, kız ve erkek çocukların duygusal empati puanlarının bilişsel empati puanlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Hill ve Lynch (1983), cinsiyet yoğunluğu teorisinde, kızların ve erkeklerin toplumsal cinsiyete özgü rol beklentileriyle tutarlı şekilde hareket etmeyi amaçladıklarına işaret etmektedir. Bu nedenle, kızlar genellikle duygusal olarak duyarlı davranmaya ve duygusal empati göstermeye teşvik edilirken, erkekler bu tür davranışları küçümseme eğiliminde olduğunu belirtir. Kız çocuklar genel olarak empatik olmaları için güdülenmişlerdir, aileleri tarafından empatik eğilime sahip olmaları yönünde eğitilmektedirler bu durumun kadınların erkeklere göre empatik eğilim ölçümlerinde yüksek puan almalarına yol açabildiği düşünülmektedir (Klein ve Hodges, 2001). Benzer olarak bu araştırma bulguları, cinsiyet değişkeninin empati düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık ortaya koyduğunu sergilemektedir.

Tablo 2. Empati ve Alt Boyutlarıyla Yaş Grupları Arasındaki Farklılığa İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonucu

		Yaş					Kruskal Wallis H Testi				
		n	Mean	Median	Min	Max	ss	Sıra Ort	h	p	ikili karşılaştırma
Bilişsel Empati	Ergenliğin Başları (12-14 Yaş)	141	34,43	34	18	45	5,46	215,41	8,437	0,015	1-2 1-3
	Ergenliğin Ortaları (15-17 Yaş)	251	35,99	36	11	45	4,89	257,65			
	Ergenliğin Sonları (18-21 Yaş)	90	35,39	36	21	45	4,3	237,34			
	Toplam	482	35,42	36	11	45	5				
Duyuşsal Empati	Ergenliğin Başları (12-14 Yaş)	141	38,06	39	18	51	6,52	241,5	0,081	0,96	-
	Ergenliğin Ortaları (15-17 Yaş)	251	37,99	39	11	53	7,54	242,78			
	Ergenliğin Sonları (18-21 Yaş)	90	37,46	39	15	55	7,68	237,91			
	Toplam	482	37,91	39	11	55	7,27				
Toplam Empati Ölçeği	Ergenliğin Başları (12-14 Yaş)	141	72,48	73	40	96	10,01	229,32	2,172	0,338	-
	Ergenliğin Ortaları (15-17 Yaş)	251	73,98	75	22	95	10,61	250,16			
	Ergenliğin Sonları (18-21 Yaş)	90	72,84	74	49	91	9,86	236,43			
	Toplam	482	73,33	74	22	96	10,3				

Bilişsel empati alt boyut ölçek puanlarıyla yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun bilişsel empati alt boyut ölçek puanları, ergenliğin ortaları (15-17 Yaş) grubundakilere ve Ergenliğin sonlarına göre anlamlı derecede düşüktür. Öte yandan hem duygusal empati alt boyut ölçek puanlarıyla yaş grupları arasında hem de toplam empatik puanlar ve yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Shechtman (2002) duygusal empati yaşla birlikte artmakta olduğunu söylemiş ancak araştırmalardaki tutarsızlıklara dikkat çekmiştir. Demografik özellikler ile empatik eğilim arasındaki ilişkiler üzerine araştırmasında Koç (2016) yaş grupları ile empatik eğilim düzeyleri arasında önemli derecede anlamlı bir farklılık olmadığını ($p > .05$) belirlemiştir. Aynı şekilde bir başka araştırmada gençlerde duygusal zekâ ve empatik eğilim düzeylerinin katılımcıların yaş gruplarına göre empatik eğilimlerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır (Erarslan, 2016). Bu araştırmalar duygusal empatik puanları ve toplam empatik puanlarının yaş değişkeniyle ilişkili olmadığını gösteren bulguları destekler niteliktedir. Bu araştırmada ergenlerin bilişsel empatik düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiş olup, öğrencilerin yaşları arttıkça empatik eğilimlerinde de artış gözlemlendiği tespit edilmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, insanların ilerleyen yaş ile birlikte sosyalleşme düzeylerinin artmasının, yeni insanlarla tanışmalarının, yeni sosyal çevrelere girmelerinin ve bilişsel gelişim düzeylerinin artmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Tablo 3. Empati Ölçeği ve Alt Boyutlarıyla Anne Eğitim Durumları Arasındaki Farklılığa İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonucu

		Anne Eğitim Durumu						Kruskal Wallis H Testi			
		n	Mean	Median	Max	Min	ss	Sıra Ort h	p	İkili karşılaştırma	
Bilişsel Empati	İlkokul	172	34,98	35	45	20	4,82	226,5	3,379	0,337	-
	Ortaokul	120	35,36	35	44	11	5,37	244,72			
	Lise	136	35,86	36	45	18	4,99	253,19			
	Önlisans ve üstü	54	35,83	36	45	21	4,71	252,67			
	Toplam	482	35,42	36	45	11	5				
Duyuşsal Empati	İlkokul	172	38	38	53	16	6,01	238,05	2,397	0,494	-
	Ortaokul	120	37,87	39	55	11	8,27	244,9			
	Lise	136	38,32	40	53	18	7,59	251,93			
	Önlisans ve üstü	54	36,67	37	51	20	7,81	218,66			
	Toplam	482	37,91	39	55	11	7,27				
Toplam Empati Ölçeği	İlkokul	172	72,98	72	95	51	8,72	231,43	2,613	0,455	-
	Ortaokul	120	73,23	74,5	95	22	11,75	245,65			
	Lise	136	74,18	76	96	40	10,71	254,94			
	Önlisans ve üstü	54	72,5	72	92	51	10,63	230,49			
	Toplam	482	73,33	74	96	22	10,3				

Araştırmaya katılan ergenlerin bilişsel ve duyuşsal empati puanları ile toplam empati puanları ve annelerin eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bu konuya ilişkin daha önce yapılan çalışmalar bu çalışma ile paralel olarak empati düzeyinin anne eğitim durumuyla ilgili anlamlı bir fark göstermediği yönündedir. Arifoğlu ve Sala-Razı (2011) yaş ortalamaları 18 olan bir grup öğrenciyle yaptıkları araştırmada empati ve iletişim becerileriyle anne eğitim durumunun ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Doğan, Karaman, Çoban ve Çok (2012) ergenlerde arkadaşlık ilişkilerinin yordayıcısı olarak cinsiyet ve aileye ilişkin değişkenleri inceledikleri çalışmada annenin eğitim düzeyinin arkadaşlık ilişkilerini etkilemediği bulunmuştur.

Tablo 4. Empati ve Alt Boyutlarıyla Baba Eğitim Durumları Arasındaki Farklılığa İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonucu

		Baba Eğitim Durumu						Kruskal Wallis H Testi			
		n	Mean	Median	Max	Min	ss	Sıra Ort h	p	İkili karşılaştırma	
Bilişsel Empati	İlkokul	94	34,36	34,5	45	19	5,06	207,9	9,287	0,026	1-3
	Ortaokul	114	35,54	36	45	11	5,57	248,57			
	Lise	181	36,04	36	45	18	4,6	259,51			
	Önlisans ve üstü	93	35,14	35	45	21	4,81	231,75			
	Toplam	482	35,42	36	45	11	5				
Duyuşsal Empati	İlkokul	94	37,1	37	50	18	6,64	222,85	3,795	0,285	-
	Ortaokul	114	38,3	39	55	11	7,67	250,25			
	Lise	181	38,37	39	53	15	7,28	251,75			
	Önlisans ve üstü	93	37,37	37	52	16	7,38	229,68			

	Toplam	482	37,91	39	55	11	7,27				
	İlkokul	94	71,46	71	93	52	9,64	211,29			
	Ortaokul	114	73,83	74	96	22	11,06	248,82			
Toplam Empati Ölçeği	Lise	181	74,41	76	95	40	10,19	259,17	8,447	0,038	1-3
	Önlisans ve üstü	93	72,51	73	92	51	10,02	228,67			
	Toplam	482	73,33	74	96	22	10,3				

Bilişsel empati alt boyut ölçeği puanları açısından baba eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Babası ilkökul eğitim durumuna sahip ergenlerin bilişsel ve toplam empati puanları, babası lise eğitim durumuna sahip ergenlere göre anlamlı derecede düşüktür. Duyuşsal empati puanlarının baba eğitim durumu ile istatistiksel açıdan farklılık yoktur ($p>0,05$). Baba eğitim durumunun empati becerileriyle ilişkisiyle ilgili literatürde çelişkili sonuçlara rastlanmıştır. Örneğin Hasdemir (2007) ergenlerin ve anne babalarının empatik becerileri ve aile yapılarını incelemiş, empatik becerileri üzerinde baba eğitim durumunun istatistiksel olarak bir farklılığa neden olduğunu bulmuştur. Öte yandan Genç ve Kalafat (2010) öğretmen adaylarının empatik becerilerinin babalarının öğrenim durumlarına göre değişiklik göstermediğini bulmuştur. Çekin (2013), babanın eğitim durumunun, lisede öğrenim gören ergenlerin prososyal davranış eğilimi düzeyi üzerinde anlamlı bir fark oluşturduğunu tespit etmiştir. Bir önceki tabloda değinilen Doğan ve arkadaşlarının (2012) çalışmasında da bu araştırmaya paralel olarak yardım, koruma, yakınlık gibi arkadaşlık davranışlarının ergenin anne eğitim durumuyla ilişkili olmadığı, genel olarak babanın eğitim düzeyi arttıkça ergenin arkadaşlık ilişkilerinin niteliğinin de arttığı sonucu ortaya çıkmıştır. Annelerin eğitim düzeyinin ergen empatisi ile ilişkili olmayışının olası nedeni zaten kadınların empatik eğilimlerinin eğitimden etkilenmeksizin yüksek olması nedeniyle olabilir. Babaların ise eğitim düzeyi onların bilişsel empatik düzeylerinde bir artışa neden olmuş bu da ergenlik dönemindeki çocuklarını olasılıkla pozitif yönde etkilemiştir.

Tablo 5. Saldırganlık Ölçeği ve Alt Boyutlarıyla Cinsiyet Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann Whitney U Testi Sonucu

		Cinsiyet					Mann Whitney U Testi			
		n	Mean	Median	Max	Min	ss	Sıra Ort	z	p
Proaktif	Erkek	234	2,58	2	15	0	2,94	255,2		
	Kız	248	2,02	1	14	0	2,58	228,57	-2,147	0,032
	Toplam	482	2,29	1	15	0	2,77			
Reaktif	Erkek	234	8,4	8	20	0	4,22	239,33		
	Kız	248	8,54	8	21	0	4,28	243,55	-0,333	0,739
	Toplam	482	8,47	8	21	0	4,25			
Toplam Saldırganlık Ölçeği	Erkek	234	10,97	10	32	0	6,3	246,13		
	Kız	248	10,56	10	29	0	5,97	237,13	-0,71	0,478
	Toplam	482	10,76	10	32	0	6,13			

Proaktif alt boyut ölçek puanı açısından cinsiyetler arasında istatistiksel olarak fark anlamlı bulunmaktadır. Cinsiyeti kız olanların proaktif alt boyut ölçek puanları, erkek olanların proaktif alt boyut ölçek puanlarına göre anlamlı derecede düşüktür. ($p<0,05$). İstatistiksel olarak anlamlı

fark olmasa da ($p>0,05$) reaktif saldırganlık ile toplam saldırganlık puanlarının da erkekler lehine arttığı görülmektedir. Saldırganlık üzerine yapılan pek çok araştırma bu bulgularla paralel sonuçlar göstermektedir. Efilti (2008) Elde edilen bulgulara göre “Orta öğretim erkek öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları, kız öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarından anlamlı derecede düzeyde yüksek bulmuştur. Scharf (2000), saldırganlığın cinsiyete göre farklılıkları tespit etmek amacıyla yapmış olduğu araştırmanın sonunda, sözel saldırganlıkta cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılığa rastlamazken fiziksel saldırganlığın ise erkekler tarafından anlamlı şekilde yüksek oranda kullanıldığını bulmuştur. Euler, Steinlin ve Stadler (2017) ergenlerde reaktif ve proaktif saldırganlığın farklı profillerini araştırmışlardır. Bu araştırmada reaktif, proaktif ve toplam saldırganlık puanları, saldırganlık kümeleri içindeki kızlar ve erkekler arasında anlamlı farklılık göstermemiştir. Sadece proaktif saldırganlık kümesinde, erkekler proaktif saldırganlıktan anlamlı derecede daha yüksek puan almışlardır. Literatürdeki bu bulgular araştırmamızla örtüşmektedir.

Tablo 6. Saldırganlık Ölçeği ve Alt Boyutlarıyla Yaş Grupları Arasındaki Farklılığa İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonucu

		Yaş						Kruskal Wallis H Testi			
		n	Mean	Median	Min	Max	ss	Sıra Ort	h	p	İkili karşılaştırma
Proaktif Saldırganlık	Ergenliğin Başları (12-14 Yaş)	141	1,79	1	0	13	2,42	211,99			
	Ergenliğin Ortaları (15-17 Yaş)	251	2,59	2	0	15	3,08	251,59	9,594	0,008	1-2 1-3
	Ergenliğin Sonları (18-21 Yaş)	90	2,24	2	0	14	2,21	259,59			
	Toplam	482	2,29	1	0	15	2,77				
	Ergenliğin Başları (12-14 Yaş)	141	7,13	7	0	21	4,17	194,41			
Reaktif Saldırganlık	Ergenliğin Ortaları (15-17 Yaş)	251	9,24	9	0	20	4,28	267,47	24,983	0,001	1-2 1-3
	Ergenliğin Sonları (18-21 Yaş)	90	8,41	8,5	2	19	3,79	242,84			
	Toplam	482	8,47	8	0	21	4,25				
	Ergenliğin Başları (12-14 Yaş)	141	8,92	8	0	32	5,81	195,59			
	Ergenliğin Ortaları (15-17 Yaş)	251	11,83	11	0	30	6,41	265,35	22,881	0,001	1-2 1-3
Toplam Saldırganlık Ölçeği	Ergenliğin Sonları (18-21 Yaş)	90	10,66	11	2	26	5,06	246,92			
	Toplam	482	10,76	10	0	32	6,13				

Proaktif alt boyut ölçek puanlarıyla yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun proaktif alt boyut ölçek puanları, ergenliğin ortaları (15-17 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun proaktif alt boyut ölçek puanları, ergenliğin sonları (18-21 Yaş)

grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Reaktif alt boyut ölçek puanlarıyla yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun reaktif alt boyut ölçek puanları, ergenliğin ortaları (15-17 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun reaktif alt boyut ölçek puanları, ergenliğin sonları (18-21 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Toplam saldırganlık ölçek puanlarıyla yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun toplam saldırganlık ölçek puanları, ergenliğin ortaları (15-17 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun toplam saldırganlık ölçek puanları, ergenliğin sonları (18-21 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür.

Tablo incelendiğinde toplam saldırganlık puanlarının ergenliğin ortalarında yükseldiği sonucu göze çarpmaktadır. Bu yaş grubu çalışmamızda 15-17 yaş olarak alınmıştır. Bu yaş grubu lisede öğrenim gören ergenlerden oluşmaktadır. Ergenliğin başları 12-14 yaşlar olasılıkla saldırganlık eğilimlerinin henüz baş göstermediği ve çocukluktan çıkış evresi olarak düşünülebilir. Ergenlik sonrası (ki bu dönem araştırmamızda 18-21 yaşları kapsıyor) bireyin dönem özelliklerinin hızlı değişimine adapte olduğu yani deyim yerindeyse biraz daha yetişkinliğe yakın olduğu bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu sonuç olasılıkla ergenlik ortalarındaki hızlı ve keskin değişimlerin ve fevri davranışların getirdiği bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır.

Tablo 7. Saldırganlık Ölçeği ve Alt Boyutlarıyla Anne Eğitim Durumları Arasındaki Farklılığa İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonucu

		Anne Eğitim Durumu					Kruskal Wallis H Testi				
		n	Mean	Median	Max	Min	ss	Sıra Ort	h	p	İkili Karşılaştırma
Proaktif	İlkokul	172	1,93	1	15	0	2,37	230,09			
	Ortaokul	120	2,68	1	13	0	3,21	249,36			
	Lise	136	2,18	1	10	0	2,49	241,67	2,601	0,457	
	Önlisans ve üstü	54	2,87	2	14	0	3,38	259,94			
	Toplam	482	2,29	1	15	0	2,77				
Reaktif	İlkokul	172	7,62	7	20	0	3,84	213,18			
	Ortaokul	120	9,03	8	21	0	4,69	255,58			
	Lise	136	8,88	9	19	0	4,06	259,53	11,18 ³	0,011	1-2 1-3
	Önlisans ve üstü	54	8,89	9,5	19	1	4,6	255,02			1-4
Toplam	482	8,47	8	21	0	4,25					
Toplam Saldırganlık Ölçeği	İlkokul	172	9,55	9	26	0	5,3	214,85			
	Ortaokul	120	11,71	10	32	0	7,02	255,31			
	Lise	136	11,07	11	28	0	5,61	256,01	9,845	0,02	1-2 1-3 1-4
	Önlisans	54	11,76	11	30	1	7,15	259,15			
Toplam	482	10,76	10	32	0	6,13					

Reaktif alt boyut ölçek puanı açısından anne eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Öğrenim durumu ilkokul olan annelerin reaktif alt boyut ölçek puanları, diğer eğitim gruplarına göre anlamlı derecede düşük görülmektedir. Toplam

saldırganlık ölçek puanı ile anne eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu sonuç ilgi çekicidir ancak ülkemizde yapılan bir başka çalışmayla benzerlik göstermektedir. Gençoğlu, Kumcağız ve Hersanlı (2014) ergenlerin şiddet eğilimlerine etki eden ailevi faktörleri incelemişlerdir. Bu araştırma sonucunda; üniversite mezunu anneye sahip ergenlerin ilköğretim ve lise mezunu anneye sahip ergenlere göre şiddet eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğu; babanın eğitim durumunun şiddete yönelik tutumun yordayıcısı olmadığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu araştırmada öğrenim durumu ilkökul ve altı olan annelerin çocuklarının toplam saldırganlık ölçek puanları diğer eğitim gruplarına göre anlamlı derecede yüksek görülmektedir. Bu sonuç araştırmacılar tarafından, annenin eğitim durumunun şiddete eğilimin kısmen yordayıcısı olduğu, üniversite mezunu anneye sahip çocuklarının şiddete eğilimlerinin yüksek olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Fakat ilgili literatürde bu sonuçlara paralellik göstermeyen sonuçlar da mevcuttur (Güler, Uzun, Boztaş, ve Aydoğan, 2002).

Tablo 8. Saldırganlık Ölçeği ve Alt Boyutlarıyla Baba Eğitim Durumları Arasındaki Farklılığa İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonucu

		Baba Eğitim Durumu						Kruskal Wallis H Testi			
		n	Mean	Median	Max	Min	ss	Sıra Ort	h	P	İkili karşılaştırma
Proaktif	İlkokul	94	2,38	1	15	0	3,14	240,36	0,79	0,852	-
	Ortaokul	114	2,18	1	12	0	2,62	234,82			
	Lise	181	2,27	1	14	0	2,77	241,14			
	Önlisans ve üstü	93	2,39	2	11	0	2,57	251,55			
	Toplam	482	2,29	1	15	0	2,77				
	İlkokul	94	7,38	7	19	0	3,89	208,52			
Reaktif	Ortaokul	114	8,44	8	20	0	4,36	238,88	7,595	0,055	-
	Lise	181	8,85	8	21	1	4,23	252,3			
	Önlisans ve üstü	93	8,87	9	19	0	4,37	257,03			
	Toplam	482	8,47	8	21	0	4,25				
	İlkokul	94	9,77	9	32	0	6,13	217,41			
	Ortaokul	114	10,61	9,5	29	0	6,12	237,11			
Toplam Saldırganlık Ölçeği	Lise	181	11,12	10	29	1	6,07	248,9	4,575	0,206	-
	Önlisans ve üstü	93	11,26	11	30	0	6,21	256,83			
	Toplam	482	10,76	10	32	0	6,13				

Saldırganlık ölçeği ve alt boyutları puanları açısından baba eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Literatürde bu araştırma bulgusu desteklemeyen babanın öğrenim durumu ile saldırganlık düzeyinin anlamlı bulunduğu babanın eğitim düzeyi düştükçe çocuklarında saldırganlık türü davranışların arttığını gösteren çalışmalar olsa da (Ergişi ve Köksal-Akyol, 2009) ; bu araştırma bulgularına benzer olarak Sezer, Kolaç ve Erol, (2013) ve Gençoğlu, Kumcağız ve Hersanlı (2014) ergenlerin babalarının eğitim durumunun ergenlikte şiddete yönelik tutumun yordayıcısı olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 9. Demografik Özelliklere Göre Toplam Saldırganlık Puanları ve Toplam Empati Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Testi Sonucu

Demografik Değişkenler		Korelasyonlar	
			Toplam Empati Ölçeği
Yaş	Toplam	r	0,018
	Saldırganlık Ölçeği	p	0,7
		n	479
Cinsiyet	Toplam	r	0,032
	Saldırganlık Ölçeği	p	0,486
		n	479
Anne Eğitim Durumu	Toplam	r	0,017
	Saldırganlık Ölçeği	p	0,706
		n	479
Baba Eğitim Durumu	Toplam	r	0,016
	Saldırganlık Ölçeği	p	0,734
		n	479

Demografik değişkenlerle etkisi arındırıldıktan sonra saldırganlık ölçeği ile empati ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Euler, Steinlin ve Stadler (2017) araştırmalarında cinsiyet farklılıklarının, yüksek düzeyde reaktif ve proaktif saldırganlık gösteren saldırganlık kümelenmesindeki ergenlerde daha az belirgin olduğunu göstermiştir. Aynı çalışmada benzer saldırganlık profiline sahip kız ve erkek çocukların duygusal, bilişsel ve toplam empatide farklılık gösterip göstermediği amaçlanmış, elde edilen sonuçlar her saldırganlık kümesinde, kızların duygusal ve toplam empatide erkeklerden daha yüksek puanları olmasına rağmen, tanımlayıcı istatistikler de, reaktif-proaktif saldırganlığın kızlar ve erkekler arasındaki empati ölçümlerindeki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermiştir. Euler, Steinlin ve Stadler (2017) sonuçları bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Aynı şekilde tablodan yaş, anne-baba eğitim durumu değişkenlerinin de empati ve saldırganlık ilişkisinde farklılık yaratmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuç olasılıkla bu empati-saldırganlık ilişkisinde demografik değişkenlerden çok kişisel farklılıkların daha etkili olduğunu akla getirmektedir.

Tablo 10. Proaktif Alt Boyut Ölçek Puanları ile Bilişsel ve Duyuşsal Empati Alt Boyut Ölçek Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Testi Sonucu

		Korelasyonlar	
			Proaktif Saldırganlık
Bilişsel Empati	r		-0,053
	p		0,245
	n		482
Duyuşsal Empati	r		-0,069
	p		0,128
	n		482

Proaktif alt boyut ölçek puanlarıyla bilişsel empati alt boyut ölçek puanları ve duyuşsal empati ölçek puanları istatistiksel olarak anlamlı değilse de ($p>0,05$) hem bilişsel hem de duyuşsal empati ile proaktif saldırganlığın negatif yönde olan ilişkisi tabloda göze çarpmaktadır. Bu sonuca paralel olarak Fonseca (1986) da daha yüksek empatik düzeye sahip olan çocukların, daha düşük empatik düzeye sahip olan çocuklara göre daha az saldırgan olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak empati ve saldırganlık arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Roberts ve Strayer (1996), duygusal ifade ve öfkenin okul çağındaki çocuklar için empatinin önemli yordayıcıları olduğunu ve empatinin, yöntem ve kaynaklar arasında toplanan olumlu davranışları kuvvetle öngördüğünü

bildirmiştir. Shechtman da (2002), agresif özellikler gösteren erkek çocuklarının daha düşük duyuşsal empatiye sahip olduklarını bulmuştur. Ayrıca agresif özelliklere sahip olmayan erkek çocukların, duyuşsal empati düzeyinin agresif özellikler gösteren erkek çocuklarınınkinin iki katı olduğu saptanmıştır. Yani, agresif çocuklar, bilişsel empatide farklılık göstermese de, duygusal empati düzeyinin daha yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir. Proaktif saldırganlık daha çok kasıtlı, başkalarını etkilemeye dönük, tasarlanmış saldırganlık aktivitelerini içerir ve çoğunlukla zorbalıkla ilgilidir. Olasılıkla empatik ergenler zorbalık türü kasıtlı olumsuz davranışlarda daha az bulunmaktadır ve bu da araştırma sonucuna yansımıştır.

Tablo 11. Reaktif Alt Boyut Ölçek Puanları ile Bilişsel ve Duyuşsal Empati Alt Boyut Ölçek Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Testi Sonucu

		Korelasyonlar
		Reaktif Saldırganlık
Bilişsel Empati	r	0,072
	p	0,113
	n	482
Duyuşsal Empati	r	,121
	p	0,008
	n	482

Duyuşsal empati alt boyut ölçek puanları ile reaktif alt boyut ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu ilişki güçlü olmamakla birlikte pozitif yönlüdür ($r = 0,121$). Duyuşsal empati alt boyut ölçek puanları arttıkça reaktif alt boyut ölçek puanları artmaktadır. Bu sonuç oldukça ilgi çekicidir. Çünkü literatürde genellikle empati ve saldırganlıkla ilgili olarak negatif yönde ilişki bulguları karşımıza çıkmaktadır. Duyuşsal empati bireyin karşısındakinin duygu durumunu içselleştirmesiyle ilgilidir. Yani biliş düzeyinde olmaktan çok bu durum duygunun hissedilmesine odaklanmıştır. Olasılıkla duygusal olarak bir yoğunluk gerektirmektedir. Başka bir kimsenin olumsuz durumuna tanıklık ederek sıkıntı çeken çocuklar genellikle kendi (empatik) sıkıntılarını azaltmak için ötekine zarar verirler (Mayberry ve Espelage, 2007). Reaktif saldırganlık ise tepkisel ve provakasyon anında ortaya çıkan otomatik tepkileri içeren bir saldırganlık türüdür ve bireyin o anki duygu durumunun aşırı etkilenmesiyle ortaya çıkar. Özetle duygusal anlamda daha yoğun olan ergenlerin reaktif olarak daha hızlı uyarıldığından ve ani tepki gösterebildiklerinden böyle bir sonuç çıktığı düşünülmektedir.

Tablo 12. Toplam Saldırganlık Ölçek Puanları İle Bilişsel ve Duyuşsal Empati Alt Boyut Ölçek Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Testi Sonucu

		Korelasyonlar
		Toplam Saldırganlık Puanları
Bilişsel Empati	r	0,021
	p	0,652
	n	482
Duyuşsal Empati	r	0,056
	p	0,216
	n	482

Tablodan anlaşıldığı gibi toplam saldırganlık ölçek puanları ile bilişsel ve duyuşsal empati alt boyut ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > 0,05$). Fung Gerstein, Chan ve Engebretson, (2015) Saldırganlığın Empati, Kaygı, Depresyon, Öfke ile İlişisini inceledikleri çalışmada proaktif saldırganlığın empatiyle bir miktar ilişkili olabileceğini

ancak reaktif saldırganlığın kanonik analizde herhangi bir empati değişkeniyle korelasyon göstermediğini bulmuşlardır. Benzer şekilde Shechtman (2002) saldırgan erkek çocuklarında bilişsel ve duyuşsal empatik özelliklerini incelemiş bilişsel empatik puanlarının saldırganlıkla ilişkili korelasyon göstermediği sonucuna varmıştır. Bu araştırma bulguları bizim araştırma sonuçlarımızı desteklese de literatürde empatik arttıkça saldırganlığın azaldığını gösteren başka araştırmalar da mevcuttur. Lovett ve Sheffield, (2007) saldırgan çocuk ve ergenlerin, karşılaştırılabilir saldırgan olmayan akranlardan daha düşük düzeyde empatiye sahip oldukları varsayarak empati ve saldırgan davranış arasındaki ilişkiyi inceleyen 17 çalışmanın gözden geçirilmesi yapmışlardır. Çalışmalar, empati ölçümleri çalışmalarda aynı olsa bile çelişkili bulgular sunmuştur. Bu incelemeye dayanarak, ergenlerde genellikle negatif bir ilişkilere rastlanılmakla birlikte empati ve saldırganlık arasında tutarlı bir ilişki bulunmamıştır.

Yakın zamandaki bir meta-analiz (Vachon, Lynam ve Johnson, 2014), empati ile saldırganlık arasındaki ilişkinin şaşırtıcı bir şekilde yetişkinlerde zayıf olduğunu göstermiştir. Çocukları içeren çalışmalarda ise tutarsız sonuçlara varmıştır (Wied, Gispens-de Wied ve Boxel 2005; Marcus, Roke, ve Bruner 1985; Strayer ve Roberts, 2004). Araştırma sonuçlarındaki bu farklılıkların alınan değişkenler, araştırmanın yapıldığı bölgeler ve bilinmeyen farklı etkilerle değişiklik göstermiş olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 13. Toplam Empati Ölçek Puanları İle Proaktif ve Reaktif Saldırganlık Alt Boyut Ölçek Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Testi Sonucu

		Korelasyonlar
		Toplam Empati Puanları
Proaktif	r	-0,084
	p	0,066
	n	482
Reaktif	r	,126
	p	0,006
	n	482

Reaktif saldırganlık alt boyut ölçek puanları ile toplam empati ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu ilişki güçlü olmamakla birlikte pozitif yönlüdür ($r = 0,126$). Reaktif saldırganlık alt boyut ölçek puanları arttıkça toplam empati ölçek puanları artmaktadır. İstatistiksel olarak anlamlı olmasa da tablodan proaktif saldırganlıkla empati arasında da negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuç empatinin saldırganlık alt tipleriyle eşit şekilde ilişkili olmadığını göstermiştir. Bu önemli bir gözlemdir çünkü genellikle klinik müdahaleler sırasında empatiyi güçlendirmenin gelecekteki saldırgan davranışları azalttığı varsayılmaktadır. Araştırmalar, davranış sorunları olan ergenlerin diğer çocukların duygularını tanımlamakta zorlandıklarını (Izard, Schultz ve Ackerman, 1999) ve empatiyi teşvik etmenin düşmanca atıfları azaltabileceğini göstermiştir (Lemerise, Gregory ve Fredstrom, 2005). Ancak, Sutton, Smith, Swettenham (1999) proaktif olarak agresif olan ergenlerin, diğerlerinin bilişlerini ve duygularını anlama yeteneğinin artmış olduğunu ileri sürerek, proaktif olarak agresif olan ergenlerin, reaktif olarak agresif olanlardan daha iyi bir perspektif alma becerisine sahip olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu araştırma sonuçları desteklemektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre; bilişsel ve duyuşsal empati ve toplam empati puanları ile cinsiyetler arasında istatistiksel olarak fark anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Erkeklerin bilişsel, duyuşsal ve toplam empati puanları, kızların bilişsel, duyuşsal ve toplam empati puanlarına göre anlamlı derecede düşüktür. Bilişsel empati puanlarıyla yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun bilişsel

empati puanları, ergenliğin ortaları (15-17 Yaş) grubundakilere ve Ergenliğin sonlarına göre anlamlı derecede düşüktür. Öte yandan hem duyuşsal empati puanlarıyla yaş grupları arasında hem de toplam empatik puanlar ve yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Araştırmaya katılan ergenlerin bilişsel ve duyuşsal empati puanları ile toplam empati puanları ve annelerin eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Fakat bilişsel empati ile baba eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Babası ilkökul eğitim durumuna sahip ergenlerin bilişsel ve toplam empati puanları, babası lise eğitim durumuna sahip ergenlere göre anlamlı derecede düşüktür. Duyuşsal empati puanlarının baba eğitim durumu ile istatistiksel açıdan farklılık yoktur ($p>0,05$). Cinsiyeti kız olanların proaktif saldırganlık puanları, erkek olanların proaktif saldırganlık ölçek puanlarına göre anlamlı derecede düşüktür. ($p<0,05$). İstatistiksel olarak anlamlı fark olmasa da ($p>0,05$) reaktif saldırganlık ile toplam saldırganlık puanlarının da erkekler lehine arttığı görülmüştür. Proaktif saldırganlık puanlarıyla yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($p<0,05$). Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun proaktif saldırganlık puanları, ergenliğin ortaları (15-17 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun proaktif saldırganlık puanları, ergenliğin sonları (18-21 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Reaktif saldırganlık puanlarıyla yaş grupları arasında istatistiksel olarak fark anlamlıdır ($p<0,05$). Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun reaktif saldırganlık puanları, ergenliğin ortaları (15-17 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun reaktif saldırganlık FFölçek puanları, ergenliğin sonları (18-21 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Toplam saldırganlık ölçek puanlarıyla yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun toplam saldırganlık ölçek puanları, ergenliğin ortaları (15-17 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Ergenliği başları (12-14 Yaş) grubunun toplam saldırganlık ölçek puanları, ergenliğin sonları (18-21 Yaş) grubundakilere göre anlamlı derecede düşüktür. Reaktif saldırganlık puanı açısından anne eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Öğrenim durumu ilkökul olan annelerin reaktif saldırganlık puanları, diğer eğitim gruplarına göre anlamlı derecede düşüktür. Saldırganlık ölçeği ve alt boyutları puanları açısından baba eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Demografik değişkenlerle etkisi arındırıldıktan sonra saldırganlık ölçeği ile empati ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0,05$). Proaktif saldırganlık puanlarıyla bilişsel empati puanları ve duyuşsal empati ölçek puanları istatistiksel olarak anlamlı bulunmazken ($p>0,05$) Duyuşsal empati puanları ile reaktif saldırganlık puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Bunun yanı sıra toplam saldırganlık ölçek puanları ile bilişsel ve duyuşsal empati puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$). Hangi yaş grubunda olursa olsun saldırganlık kişinin kendisine veya başkasına zarar veren bir davranış biçimini ve olumsuz bir sosyal tutumdur. Bazı araştırmacılar çocuk ve gençlerde saldırgan davranışların ortaya çıkmasına bireysel, ailevi ve toplumsal nedenler etkili olduğunu belirtmişlerdir (Smokowski, Rose, Bacallao, Cotter ve Evans, 2017). Bazı araştırmalar saldırganlığı başka davranışlarla (öfke, narsizm, prososyal davranışlar vd.) ilişkilendirmeye çalışmışlardır Barry, Lui ve Anderson, 2017; Shin, 2017). Bu araştırmada empatinin saldırganlığın yordayıcı unsurlarından biri olup olmadığı sorgulanmış, empatinin saldırganlığı azaltmadığı bilakis duyuşsal empatinin reaktif saldırganlığı etkilediği sonucu çıkmıştır. Ayrıca cinsiyet, yaş ve anne-baba eğitim durumunun empatik ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi etkilemediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar saldırganlığı etkileyebilecek öz denetim, benlik saygısı, stresle başa çıkma, öfke yönetimi gibi konuları akla getirmektedir. Bundan sonra sıralanan konularla ilgili eğitimler ve sonrasında bu eğitimlerin saldırgan davranışlara etkilerini inceleyen deneysel çalışmalar yapılabilir. Bunun yanı sıra saldırganlığı onanmış, (örneğin suçla karışmış, saldırganlık suçuyla disiplin cezası almış vb) ergenlerin empatik düzeylerini ve saldırganlıklarını inceleyen benzer bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51.
- Albiero, P., Matricardi, G., Speltri, D. & Toso, D. (2009). The assessment of empathy in adolescence: A contribution to the Italian validation of the “Basic Empathy Scale”. *Journal of Adolescence*, 32(2), 393-408.
- Arifoğlu B. & Sala-Razı G. (2011). Birinci sınıf öğrencilerinin empati ve iletişim becerileriyle iletişim yönetimi dersi akademik başarı puanı arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 4, 7-11.
- Aydin, A. & Akgun, S. (2014). The relationships between anger, narcissism and reactive and proactive aggression in adolescence. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(73), 44-59.
- Berkowitz, L. (1988). Frustrations, appraisals, and aversively stimulated aggression. *Aggressive behavior*, 14(1), 3-11.
- Barry, C. T., Lui, J. H. & Anderson, A. C. (2017). Adolescent narcissism, aggression, and prosocial behavior: The relevance of socially desirable responding. *Journal of personality assessment*, 99(1), 46-55.
- Blakemore, S.J. & Mills, K. L. (2014). Is Adolescence a Sensitive Period for Sociocultural Processing? *Annual Review of Psychology*, 65, 187–207.
- Bushman, B. J. & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review*, 108(1), 273.
- Card, N. A. & Little, T. D. (2006). Proactive and reactive aggression in childhood and adolescence: A meta-analysis of differential relations with psychosocial adjustment. *International Journal of Behavioral Development*, 30(5), 466–480.
- Çekin, A. (2013). İmam hatip lisesi öğrencilerinin prososyal davranış eğilimleri üzerine nicel bir inceleme. *Journal of International Social Research*, 6(28).
- D’Ambrosio, F., Olivier, M., Didon, D. & Besche, C. (2009). The basic empathy scale: a french validation of a measure of empathy in youth. *Personality and Individual Differences*, 46 (2), 160–165.
- Devine, J., Gilligan, J., Miczek, K., Shaikh, R. & Pfaff, D. (2004). Scientific approaches to the prevention of youth violence. *Annals, New York Academy of Sciences*, 1036.
- Davis, M. H. (1994). Empathy: A social psychological approach. Boulder, CO: Westview.
- deKemp, R.A.T., Overbeek, G., de Wied, M., Engels, R.C.M.E., & Scholte, R.H.J. (2007). Early adolescent empathy, parental support, and antisocial behavior. *The Journal of Genetic Psychology*, 168 (1), 5-18.
- Dodge, K. A. & Crick, N. R. (1990). Social information-processing bases of aggressive behavior in children. *Personality and social psychology bulletin*, 16(1), 8-22.
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E. & Pettit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106, 37–51.
- Doğan, T., Karaman, N. G., Çoban, A. E. & Çok, F. (2012). Ergenlerde arkadaşlık ilişkilerinin yordayıcısı olarak cinsiyet ve aileye ilişkin değişkenler. *İlköğretim Online*, 11(4).
- Efilti, E. (2008). Orta öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık ve denetim odağı'nin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 213-230.
- Eraslan, M. (2016). Gençlerde duygusal zekâ ve empatik eğilim düzeylerinin yaş, cinsiyet ve spor yapma değişkenlerine göre incelenmesi. *Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1839-1852.
- Ergişi, A. & Akyol, A. K. (2009). Yedi-on iki yaş çocuklarında davranış ve uyum sorunlarının incelenmesi. *Çağdas Eğitim Dergisi*, (368).
- Euler, F., Steinlin, C. & Stadler, C. (2017). Distinct profiles of reactive and proactive aggression in adolescents: associations with cognitive and affective empathy. *Child And Adolescent Psychiatry And Mental Health*, 11(1), 1.

- Freedman, J. L., Sears, D. O. & Carlsmith, J. M. (1993). *Sosyal Psikoloji*, (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Frick, P. J., Cornell, A. H., Barry, C. T., Bodin, S. D. & Dane, H. E. (2003). Callous-unemotional traits and conduct problems in the prediction of conduct problem severity, aggression, and self-report of delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31, 457-470.
- Fonseca, C. (1986). Orphanages, foundlings, and foster mothers: The system of child circulation in a Brazilian squatter settlement. *Anthropological Quarterly*, 59, 15-27.
- Fung, A. L. C., Raine, A. & Gao, Y. (2009). Cross-cultural generalizability of the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (RAQ). *Journal of Personality Assessment*, 91, 473-479.
- Fung, A. L., Gerstein, L. H., Chan, Y. & Engebretson, J. (2015). Relationship of aggression to anxiety, depression, anger, and empathy in Hong Kong. *Journal of Child and Family Studies*, 24(3), 821-831.
- Genç, S. Z. & Kalafat, T. (2010). Öğretmen adaylarının empatik becerileri ile problem çözme becerileri. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 3(2), 135-147.
- Gençoğlu, C., Kumcağız, H. & Ersanlı, K. (2014). Ergenlerin şiddet eğilimine etki eden ailevi faktörler. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 639-652.
- Goldstein, A. P., Glick, B. & Gibbs, J. C. (1998). Aggression Replacement Training (Revised Edition). *Illinois: Research Press*.
- Guttman, H. A. & LaPorte, L. (2000). Empathy in families of women with borderline personality disorder, anorexia nervosa, and a control group. *Family Process*, 39(3), 345-358.
- Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z. & Aydoğan, S. (2002). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(3), 128-134.
- Hill, J. P. & Lynch, M. E. (1983). The intensification of gender-related role expectations during early adolescence. In *Girls at puberty* (pp. 201-228). Springer, Boston, MA.
- Hoffman, M. L. (1987). The contribution of empathy to justice and moral judgment. N. Eisenberg, & J. Strayer (Ed.), *Empathy and its development* içinde (s. 47-80). Cambridge: Cambridge University.
- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York, NY: Cambridge University Press
- Izard C.E, Schultz D.& Ackerman B.P (1999) *Independent emotions and consciousness: self-consciousness and dependent emotions*. In: Singer JA, Salovey P (eds) *At play in the fields of consciousness: essays in honor of Jerome L. Singer*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, pp 83-102
- Jolliffe, D. & Farrington, D. P. (2006). Development and validation of the Basic Empathy Scale. *Journal of adolescence*, 29(4), 589-611.
- Leiberg, S., Klimecki, O. & Singer, T. (2011). Short-term compassion training increases prosocial behavior in a newly developed prosocial game. *PloS one*, 6(3), e17798.
- Lemerise, E. A., Gregory, D. S., & Fredstrom, B. K. (2005). The influence of provocateurs' emotion displays on the social information processing of children varying in social adjustment and age. *Journal of Experimental Child Psychology*, 90(4), 344-366.
- Loeber, R., Farrington, D. P., Stouthamer-Loeber, M., Moffitt, T. E., Caspi, A., White, H. R. & Beyers, J. M. (2003). The development of male offending: Key findings from 15 years of the Pittsburgh Youth Study. T. P. Thornberry, & M. D. Krohn (Eds.), *Taking stock of delinquency: An overview of findings from contemporary longitudinal studies* içinde (s. 93-136). New York: Kluwer/Academic/Plenum.
- Losoya, S. H., & Eisenberg, N. (2001). Affective empathy. In J. A. Hall & F. J. Bernieri (Eds.), *The LEA series in personality and clinical psychology. Interpersonal sensitivity: Theory and measurement* (pp. 21-43). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Marsee, M. A., Weems, C. F. & Taylor, L. K. (2008). Exploring the association between aggression and anxiety in youth: A look at aggressive subtypes, gender, and social cognition. *Journal of Child and Family Studies*, 17(1), 154-168.

- Mayberry, M. L. & Espelage, D. L. (2007). Associations among empathy, social competence, and reactive/proactive aggression subtypes. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 787-798.
- McAuliffe, M. D., Hubbard, J. A., Rubin, R. M., Morrow, M. T., & Dearing, K. F. (2007). Reactive and proactive aggression: Stability of constructs and relations to correlates. *Journal of Genetic Psychology*, 167, 365-382.
- Katsuma, L., & Yamasaki, K. (2008). The effects of three types of aggression on empathy in elementary school children. *Japanese Journal of Psychology*, 79(4), 325-332.
- Kavale, K. A., Forness, S. R., & Walker, H. M. (1999). Interventions for oppositional defiant disorder and conduct disorder in the schools. In *Handbook of disruptive behavior disorders* (pp. 441-454). Springer, Boston, MA.
- Klein, K. J., & Hodges, S. D. (2001). Gender differences, motivation, and empathic accuracy: When it pays to understand. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(6), 720-730.
- Koç, M. (2016). Demografik özellikler ile empatik eğilim arasındaki ilişki: yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, (9), 25-47.
- Lovett, B. J., & Sheffield, R. A. (2007). Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: A critical review. *Clinical Psychology Review*, 27(1), 1-13.
- Marcus, R. F., Roke, E. J. & Bruner, C. (1985). Verbal and nonverbal empathy and prediction of social behavior of young children. *Perceptual and Motor Skills*, 60, 299-309.
- Marshall, W. L., Hudson, S. M., Jones, R., & Fernandez, Y. M. (1995). Empathy in Sex Offenders, *Clinical Psychology Review*, 15(2), s. 99-113.
- Mestre, M. V., Samper, P., Frias, M. D., & Tur, A. M. (2009). Are women more empathetic than men? A longitudinal study in adolescence. *Spanish Journal of Psychology*. 12, 76 -83.
- Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2006). Reactive and proactive aggression: Similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 41(8), 1469-1480.
- Moeller, T. G. (2001). *Youth aggression and violence: A psychological approach*. Mahwah, NJ: Erlbaum
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., Stouthamer-Loeber, M. ve Liu, J. (2006). The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*, 32, 159-171.
- Rehber, E. (2007) *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Adana.
- Roberts, W., & Strayer, J. (1996). Empathy, emotional expressiveness, and prosocial behavior. *Child Development*, 67(2), 449-470.
- Scharf, S.C. (2000). Gender differences in adolescent aggression: an analysis of instrumentality vs. expressiveness, Unpublished Doctoral Thesis Michigan University Dep. of Clinical Psyc., Michigan. *Child Development*, 67, 449-470.
- Sezer, A., Kolaç, N., Erol, S. (2013). Bir ilköğretim okulu 4, 5, ve 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin anne baba tutumları ve bazı değişkenler ile ilişkisi. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 184-190.
- Shechtman, Z. (2002). Cognitive and affective empathy in aggressive boys: Implications for counseling. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 24(4), 211-222.
- Shin, H. (2017). Friendship dynamics of adolescent aggression, prosocial behavior, and social status: the moderating role of gender. *Journal Of Youth And Adolescence*, 46(11), 2305-2320.
- Siyez, D. M. & Baran, B. (2017). Determining reactive and proactive aggression and empathy levels of middle school students regarding their video game preferences. *Computers in Human Behavior*, 72, 286-295.
- Smokowski, P. R., Rose, R. A., Bacallao, M., Cotter, K. L. & Evans, C. B. (2017). Family dynamics and aggressive behavior in Latino adolescents. *Cultural Diversity And Ethnic Minority Psychology*, 23(1), 81.
- Strayer, J. (1987). Affective and cognitive perspectives on empathy. N. Eisenberg, & J. Strayer (Ed.), *Empathy and its development* içinde (s. 218-245). Cambridge: Cambridge University.

- Strayer, J. & Roberts, W. (2004). Empathy and observed anger and aggression in five-year-olds. *Social Development*, 13, 1–13.
- Sutton J, Smith P, Swettenham J (1999). Social cognition and bullying: social inadequacy or skilled manipulation. *Br J Dev Psychol* 17, 435–450
- Topçu, Ç., Baker, Ö. E., & Çapa Aydın, Y. (2016). Temel empati ölçeği Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34).
- Toussaint, L. & Webb, J. R. (2005). Gender differences in the relationship between empathy and forgiveness. *The Journal of Social Psychology*, 145(6), 673–685.
- Ulus, L. (2015). *Annelere uygulanan empatik eğilim programının bağışlama ve empati düzeylerine etkisi. Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yalçıntaş S, E. Ulus, L. (2018). "Ergen Bireylerin Reaktif- Proaktif Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", International Congress on Science and Education 2018 (ICSE2018), Afyon, Türkiye, 23-25 Mart 2018, s.587.
- Vachon, D. D., Lynam, D. R., & Johnson, J. A. (2014). The (Non) relation between empathy and aggression: Surprising results from a meta- Analysis. *Psychological Bulletin*, 140, 751–773.
- van der Graaff, J., Branje, S., De Wied, M., Hawk, S., Van Lier, P., & Meeus, W. (2014). Perspective taking and empathic concern in adolescence: Gender differences in developmental changes. *Developmental Psychology*, 50(3), 881.
- van Hazebroek, B. C., Olthof, T. & Goossens, F. A. (2017). Predicting aggression in adolescence: The interrelation between (a lack of) empathy and social goals. *Aggressive behavior*, 43(2), 204-214.
- Webster-Stratton, C. & Spitzer, A. (1996). Parenting a young child with conduct problems. In *Advances in clinical child psychology* (pp. 1-62). Springer, Boston, MA.
- Wied, M. de, Gispen-de Wied, C. & Boxel, A. van. (2010). Empathy dysfunction in children and adolescents with disruptive behavior disorders. *European Journal of Pharmacology*, 626, 97– 103.
- Williams, T. (2016). The Dispositional and Situational Influences of Empathy, *Anger and Aggression*.
- Zarrett, N. & Eccles, J. (2006). The passage to adulthood: Challenges of late adolescence. *New Directions for Youth Development*, 111, 13–28.

Extended Abstract

It is known that adolescents experience deficiencies in life skills such as problem-solving, conflict resolution, communication and anger management (Yalçıntaş Sezgin & Ulus, 2018). Changes in moral thinking are as important as empathy development. Adolescents gradually develop abstract, internalised moral and social principles that encourage more social and responsible behaviours, and these increase both their tendencies towards helping others through voluntary actions and their other prosocial behaviours (Hoffman, 2000). Although some researchers reveal that individuals display more empathic, sympathetic and helpful behaviours as they advance towards adolescence (Mestre et al., 2009; Leiberg, Klimecki and Singer, 2011), other researchers claim that there is a reduction or even a cessation in these behaviours (Van der Graaff et al., 2014). Empathy is considered as a phenomenon that prevents the display of a great deal of negative behaviour. In this study, our aim is to review the literature examining the relationship between aggressiveness and empathy, and to predict the relationship between reactive and proactive aggression levels and cognitive and affective empathy levels in the adolescence period. The reason for choosing this particular age group is that in the meta-analysis conducted by Jolliffe and Farrington (2004), it is revealed that there are stronger relationships between low empathy levels and delinquency in young people when compared to adults. This fact and in addition, other studies which also show that adolescence is a period during which high-level delinquency commonly and frequently occurs (Loeber et al., 2003), reveals that lack of empathy carries vital importance during this period. In this study, reactive and proactive aggression levels, and cognitive and affective empathy levels in adolescents aged 12-21 studying at schools and vocational schools gender and parents' educational levels. To determine the adolescents'

reactive-proactive aggression levels, the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (PRQ) developed by Raine et al. (2006) was used. The adolescent individuals' empathy levels were determined with the Basic Empathy Scale (BES) developed by Jolliffe and Farrington (2006). The data obtained in the study were analysed by means of the SPSS 21 software package. As a result of the normality tests for the gathered data, non-parametric tests were preferred. For two-group comparisons the Mann-Whitney U test was used, while for comparisons among three and more groups, the Kruskal-Wallis H test was used. Relationships among variables were examined with correlation analysis. A significance level of 0.05 was used, and when $p < 0.05$ a significant difference was determined, whereas no significant difference was determined when $p > 0.05$. Findings obtained in the study showed that the difference in cognitive, affective and total empathy scores between the sexes was statistically significant ($p < 0.05$). The cognitive, affective and total empathy scores of boys were significantly lower than the cognitive, affective and total empathy scores of girls. A statistically significant difference was found in cognitive empathy scores among age groups ($p < 0.05$). Cognitive empathy scores in the early adolescent group (ages 12-14) were significantly lower than those of the middle adolescent group (ages 15-17) and late adolescent group (ages 18-21). However, no statistically significant difference was found among age groups in affective empathy scores or among age groups in total empathy scores ($p > 0.05$). No statistically significant difference was found in cognitive, affective or total empathy scores of adolescents who took part in the study with regard to their mothers' educational levels ($p > 0.05$). However, a statistically significant difference was found in cognitive empathy scores among fathers' educational levels ($p < 0.05$). Cognitive empathy scores of adolescents whose fathers had a primary-school educational level were significantly lower than those of adolescents whose fathers had a high-school educational level. There was no statistically significant difference in affective empathy scores among fathers' educational levels. Proactive aggression scores of girls were significantly lower than proactive aggression scale scores of boys ($p < 0.05$). Although there was no statistically significant difference ($p > 0.05$), reactive aggression and total aggression scores were observed to be higher for boys. There was a statistically significant difference in proactive aggression scores among age groups ($p < 0.05$). Proactive aggression scores in the early adolescent group (aged 12-were significantly lower than those of the middle adolescent group (aged 15-17). Proactive aggression scores in the early adolescent group (aged 12-14) were significantly lower than those of the late adolescent group (aged 18-21). The difference in reactive aggression scores among age groups was statistically significant ($p < 0.05$). Reactive aggression scores in the early adolescent group (aged 12-14) were significantly lower than those of the middle adolescent group (aged 15-17). Reactive aggression scores in the early adolescent group (aged 12-14) were significantly lower than those of the late adolescent group (aged 18-21). A statistically significant difference in total aggression scale scores was found among age groups ($p < 0.05$). Total aggression scores in the early adolescent group (aged 12-14) were significantly lower than those of the middle adolescent group (aged 15-17). Total aggression scores in the early adolescent group (aged 12-14) were significantly lower than those of the late adolescent group (aged 18-21). A statistically significant difference with regard to reactive aggression was found among mothers' educational levels ($p < 0.05$). Reactive aggression scores of mothers who had a primary school educational level were significantly lower than those of mothers from the other education groups. Regarding the aggression scale and sub-dimension scores, no statistically significant difference was found among fathers' educational levels ($p > 0.05$). After the effect of the demographic variables was removed, no statistically significant difference was found between the aggression scale and the empathy scale ($p > 0.05$). While the proactive aggression scores were not found to be statistically significantly related to the cognitive empathy scores or the affective empathy scale scores ($p > 0.05$), a statistically significant relationship was found between the affective empathy scores and the reactive aggression scores ($p < 0.05$). On the other hand, no statistically significant relationship was found between the total aggression scores and the cognitive and affective empathy scores ($p > 0.05$). Recommendations were made for educators and researchers with regard to future studies to be conducted on the subject of aggression in the adolescence period.

